

For citation / Atıf için:

ERİKÇİ, F. Y., DOMBAYCI, M. A., Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 243–268.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17018301>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar¹

Nietzsche and Dostoyevsky: Philosophical and literary commonalities on God, morality, society, suffering, and human nature

Felya Yaren ERİKÇİ²

YL. Öğr., Gazi Ün. Eğt. Bil. Enst. Türkçe ve Sosyal Bilimler ABD. Felsefe Grubu Eğitimi BD. Ankara, Türkiye
 E-mail: felyarenerikci@gmail.com ORCID: 0009-0008-1672-0201

Mehmet Ali DOMBAYCI

Prof. Dr., Gazi Ün. Gazi Eğt. F. Türkçe ve Sosyal Bil. Eğitimi B. Felsefe Grubu Eğitimi ABD. Ankara, Türkiye
 E-mail: dombayci@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0002-2428-8884

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

27/07/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

03/08/2025 (Minör r.), 18/08/2025 (Minör r.)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

01/09/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).
- ✓ The author(s) declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 60).
 Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (60 %).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 40).
 Author contribution: Wrote the article, collected the data, and analyzed/reported the results (40 %).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.
 The authors declare that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı % 3'tür.
 This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 3 %.

¹ Bu çalışma, birinci yazarın tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu yazar / Corresponding author

Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar**Öz**

Bu makale, Friedrich Nietzsche ile Fyodor Mihailoviç Dostoyevski'nin Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine düşüncelerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaktadır. Her iki düşünür de 19. yüzyılın çalkantılı siyasi, toplumsal ve entelektüel bağlamında ortaya çıkan krizleri kendi eserlerine yansıtmış ve bu krizler üzerinden özgün felsefi ve edebî yorumlar geliştirmiştir. Nietzsche'nin "Tanrı öldü" söylemi, geleneksel değerlerin çöküşüne ve yeni değerlerin yaratılması gerekliliğine işaret ederken; Dostoyevski, Tanrı inancının kaybını insanın ahlâki ve ruhsal çöküşü olarak değerlendirmektedir. Makalede, iki düşünürün ahlâk anlayışları köle ve efendi ahlâki ile günah, vicdan ve bağışlanma gibi kavramlar üzerinden tartışılmış; birey-toplum ilişkisi bağlamında Nietzsche'nin bireysel özgürlük ve üst insan ideali ile Dostoyevski'nin toplumsal dayanışma ve inanç merkezli yaklaşımı karşılaştırılmıştır. Ayrıca acı ve ıstırap kavramlarına yükledikleri anlamlar irdelenmiş, Nietzsche'nin yaratıcı güce ulaşmada acıyı bir araç olarak görmesine karşılık, Dostoyevski'nin acıyı ruhsal arınma ve Tanrı'ya yönelme yolu olarak yorumladığı ortaya konmuştur. İnsan doğasına dair tasavvurları da felsefi tipolojiler üzerinden değerlendirilmiş; her iki düşünürün insanın içsel çatışmalarını ve varoluşsal arayışlarını derinlikli biçimde işlediği vurgulanmıştır. Sonuç olarak makale, Nietzsche ve Dostoyevski'nin farklı yönelimlerine rağmen insan varoluşunun temel meseleleri konusunda zenginleştirici ve birbirini tamamlayan katkılar sunduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe ve edebiyat ilişkisi, Nietzsche, Dostoyevski, Tanrı, Ahlâk, İnsan doğası

Nietzsche and Dostoevsky: Philosophical and literary commonalities on God, morality, society, suffering, and human nature**Abstract**

This article examines, through a comparative approach, the reflections of Friedrich Nietzsche and Fyodor Mikhailovich Dostoevsky on God, morality, society, suffering, and human nature. Both thinkers mirrored in their works the crises that emerged within the nineteenth century's turbulent political, social, and intellectual context and, based on these crises, developed original philosophical and literary interpretations. While Nietzsche's dictum 'God is dead' points to the collapse of traditional values and the necessity of creating new values, Dostoevsky evaluates the loss of belief in God as the moral and spiritual collapse of the human being. In the article, the moral conceptions of the two thinkers are discussed through such concepts as enslaved person and enslaver morality, and sin, conscience, and forgiveness; and, in the context of the individual–society relation, Nietzsche's ideal of individual freedom and the Übermensch is contrasted with Dostoevsky's faith-centred approach to social solidarity. Furthermore, the meanings they ascribe to pain and suffering are examined. Whereas Nietzsche regards suffering as a means of attaining creative power, Dostoevsky interprets it as a path to spiritual purification and a turning toward God. Their conceptions of human nature are also assessed through philosophical typologies, and it is emphasised that both thinkers treat the inner conflicts and existential quests of the human being in a profound manner. As a result, the article argues that, despite their different orientations, Nietzsche and Dostoevsky offer enriching and mutually complementary contributions concerning the fundamental questions of human existence.

Keywords: Philosophy and literature relationship, Nietzsche, Dostoevsky, God, Morality, Human nature

EXTENDED ABSTRACT

This study presents a comparative examination of Friedrich Nietzsche and Fyodor Dostoevsky, two towering figures of the 19th century, focusing on their treatment of core philosophical themes such as God, morality, society, suffering, and human nature. Although Nietzsche and Dostoevsky approached these issues from distinct ideological and disciplinary perspectives—Nietzsche as a philosopher and philologist, Dostoevsky as a novelist and moral thinker—their works reveal a deep engagement with the existential dilemmas of modernity. This extended abstract outlines the key arguments and findings of the article, which aims to map out the convergences and divergences in their thought.

The article first addresses the question of God and religion, highlighting Nietzsche's declaration of the "death of God" as a radical critique of traditional metaphysics and Christian morality. For Nietzsche, the collapse of divine authority ushers in an era of nihilism but also presents the opportunity for humanity to create new values. In contrast, Dostoevsky views the absence of God as morally catastrophic. His characters frequently grapple with the consequences of atheism, ultimately suggesting that faith is essential for moral coherence and spiritual salvation. The famous statement, "If God does not exist, everything is permitted," encapsulates Dostoevsky's concern with the ethical consequences of unbelief.

Regarding morality, Nietzsche rejects herd morality rooted in Christian doctrines and champions what he calls "master morality," a system grounded in strength, creativity, and individual assertion. His ideal, the *Übermensch* (Overman), transcends conventional values and forges new ones. On the other hand, Dostoevsky promotes a moral framework rooted in repentance, forgiveness, and divine grace. In works like *Crime and Punishment*, he shows how individuals like Raskolnikov, who attempt to live beyond good and evil, are ultimately undone by their conscience and find redemption through suffering and faith.

The article then examines the tension between individualism and society. Nietzsche valorises radical individualism, arguing that societal norms stifle the development of exceptional individuals. He believes the *Übermensch* must stand apart from the crowd and create meaning in a godless world. Dostoevsky, in contrast, sees isolation and excessive individualism as dangerous. He advocates for spiritual collectivism in which love, humility, and shared suffering foster genuine human connection.

The theme of suffering also serves as a crucial point of comparison. Nietzsche interprets suffering as necessary for personal growth and realising one's will to power. For him, pain is not merely to be endured but actively embraced as part of the human condition. Dostoevsky, conversely, sees suffering as redemptive. His Christian worldview frames suffering as a means to moral purification and divine proximity, particularly for characters like Sonya and Alyosha.

Finally, the article analyses their views on human nature. Nietzsche offers a typology of human beings—herd animals, predators, free spirits, and the *Übermensch*—based on their capacity to overcome societal constraints. Dostoevsky portrays a more psychologically and spiritually nuanced humanity, torn between reason and faith, freedom and submission, self-destruction and transcendence.

In conclusion, while Nietzsche and Dostoevsky differ fundamentally in their metaphysical commitments and moral outlooks, their works collectively shed light on the central anxieties of modern human existence. Their enduring relevance lies in their ability to articulate their time's spiritual and ethical crises—crises that, in many ways, remain unresolved in our own.

GİRİŞ

19. yüzyılın iki büyük düşünürü ve edebi dehası olan Friedrich Nietzsche (1844–1900) ve Fyodor Mihailoviç Dostoyevski (1821–1881), Dostoyevski ve Nietzsche, aynı tarihsel krizlerin ve entelektüel meselelerin ortasında eserler vermiştir. Devletlerin dönüşümü, sanayileşme sonrası insanın durumu, varoluş, toplumsal çöküntü ve yozlaşma gibi dönemin temel problemleri Dostoyevski ve Nietzsche'nin eserlerine yansımaktadır.

19. yüzyıl tarihte değişimlerin, önemli olayların üst üste yaşandığı bir dönemdir. Sanayi Devrimi, 19. yüzyılın en önemli ekonomik ve toplumsal dönüşümlerinden biridir. İngiltere'de 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu devrim, 19. yüzyılda Avrupa'nın diğer bölgelerine ve tüm dünyaya yayılmıştır. Sanayi Devrimi, tarıma dayalı ekonomilerden makineleşmeye endüstriyel üretime dayalı ekonomilere geçişi sağlamıştır. Buharlı makinelerin kullanımı,

fabrikaların kurulması, tarımda makineleşme, köprü, kanal ve demiryolları ekonomide gelişimi ve hızlanmayı artırmıştır.

Bu dönemde dinin otoritesi de sarsılmıştır. Aydınlanmayla başlayan, Sanayi Devrimiyle gelişen, bilimsel keşiflerle ve özellikle Charles Darwin'in 1859'da yayınladığı *Türlerin Kökeni* kitabının, "canlıların kökeni ve çeşitliliğine doğal süreçlerle açıklama getirdiğinden, Tanrı'nın sabit yaratım tasavvuruna ciddi bir itiraz" olarak görülmesiyle kilisenin dogmatik konumu sarsılmıştır (Stevens, 2021, s. 3). Bu durum kutsal metinlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle işçi kesim bahsedilen zorluklardan kaynaklı dini vazifeleri yerine getirmekte zorluk yaşamıştır. Bu dönemde din ve kilise etkisini tamamen kaybetmemiş ancak eski otoritesini koruyamamıştır. Akıl, bilim, bireysel özgürlük ve haklar daha önemli hâle gelmiştir.

Almanya'da endüstrileşmenin sonucu olarak beliren yeni sınıfların ulusal birlik özlemi ve milliyetçilik Alman ulusunun şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur (Sander, 2008, s. 191). 1800'lerin ortalarından itibaren Avrupa'da ulus-devlet anlayışının yükselişe geçtiği, ideolojik olarak milliyetçiliğin öne çıktığı yıllardır. Almanya'da da bu yoğun bir şekilde görülmektedir. Sanayi Devriminin de etkisiyle uluslar ekonomik anlamda diğerlerinden üstün olma amacını benimsemiş ve ekonomik ulusculuk yapısı oluşmuştur.

Devlet milliyetçiliği, üst değerlerini tüm topluma yansıtmaya çalışan siyasal güç olarak ayrıcalıklı seçkin ve entelektüel bir kitlenin içinde ortaya çıkmıştır (Gökkaya & Yeşilbursa, 2008, s. 157). Milliyetçiliği destekleyen tabaka dönemin aydınlarını oluşturan hâkimler, katipler yazarlar ve siyasetçilerdir. Tüm bu gelişmelerin devamında toplumsal değerlerde çöküş meydana gelmiştir. Modernleşme, değerlerin bireysel anlamda değişmesi ahlâkî olarak çöküşü yaratmıştır. Toplum sekülerleşmeyle beraber geleneklerin etkisinden kopma sürecine girmiştir.

Dönem Rusya'sında ise süreç daha farklı ilerlemektedir. Çarlık yönetimindeki Rusya'da I. Nikolay'ın baskıcı yönetiminden sonra başa geçen II. Aleksandr baskıcı olmayan bir yönetim anlayışına sahiptir. II. Aleksandr Rus tarihinin en liberal ve kurtarıcı çarı olarak anılmaktadır. Manifestolar ve reformlar ile halkı özgürleştirmeye amaçlayan II. Aleksandr'ın uygulamaları, edebiyatta sansürün büyük oranda kalkmasına yol açmıştır. Böylece yazarların dili özgürleşmiş ve kült eserlerin yazım aşaması bu dönemde başlamıştır. Rus edebiyatının bu dönemde yaşanan altın çağı Çar II. Aleksandr'a karşı narodnikler ve diğer terör olaylarıyla anılan radikal gruplardan birinin suikast girişimiyle ve Çar'ın hükümdarlığının bitmesiyle düşüşe geçmiştir.

Dönemin serflik sistemi de Rus yazarların eserlerinde konu edilmektedir. Serfler, toprak sahibine bağlı, hukuki özgürlüğü olmayan tarım işçileridir. Bir toprak sahibi, serflerini yalnızca çalışan olarak görmez hayatlarına tam anlamıyla müdahale edebilmektedir. Serflik sistemi,

Rusya’da tarım işçilerinin özgürlüğünü kısıtladığı gibi, köleliğin toprağa bağlı hali olarak değerlendirilebilmektedir. Serfler, hayatlarını toprak sahiplerinin izin verdiği ölçüde yürütebilmektedir.

II. Aleksandr, toprak reformu çalışmaları ile 19 Şubat 1861’de, serfliğin sonlandığına dair ferman yayınlanmıştır. Bu fermanla 23 milyondan fazla serf hukuken özgürleşerek imparatorluğun toplumsal dokusunu yeniden şekillenmiştir (Mee, Hammerton & Innes, 1907, s. 5008). Böylece 16. yüzyılda başlayan Rus köylüsünün serfliği 19. yüzyılda sona ermiştir.

Rus tarihinde nihilizm düşüncesi de II. Aleksandr döneminde kendine yer bulmuştur. Ancak nihilistlerin, devrimcilerle birlik olması Çar ve diğer yönetici kesim tarafından tehlikeli bulunmuştur. 1860’ların “genç” kuşağı için nihilizm, “çarlık otokrasisi, Ortodoksluk ve yaşlı kuşağın estetik-ahlâkî değerlerine yönelmiş köktenci bir reddiyeden ibarettir” (Petrov, 2019, s. 75). Nihilizmin, edebiyatta ortaya çıktığı dönemde Rusya’da gerçekleşen bir dizi toplumsal ve siyasi olay bu düşüncenin toplum içerisine yayılmasına neden olmuş, otorite ve hiçbir toplumsal yargı gütmeyen insanlar devrimci tabaka olarak adlandırılmıştır (Çakar, 2021, s. 490). II. Aleksandr öncesine bakıldığında I. Nikolay’ın tahta çıkış sürecinde dönemin Rusya’sında ilk devrimci girişimler gerçekleşmiştir ve bu gruba “Dekabrist” adı verilmiştir. Çar I. Nikolay’ın karşılıklarıyla darbe başarısız olmuş ve Rusya’da sürgünler, tutuklanmalar yaşanmıştır. İsteklerinden birileri de köleliğin kaldırılmasıdır. Bu olay Moskova şehri temelinde tüm Rus halkını uzun süre etkisi altına almıştır. Benzer şekilde milliyetçilik, ulusal birlik duyguları ve görüşleri yaygınlaşmıştır. Köylüler bu süreçte anlaşılmış, üst sınıfın Avrupalı duruşu, Ruslaşmıştır.

Slavcılık ve Batıcılık tartışmaları dönem Rusya’sı için önem taşımaktadır. I. Nikolay döneminde (1839) ortaya çıkan Slavcılık batıcı bütün etkinliklere karşı, Ortadoksluğa dayalı görüştür. Slavseverler, batıcı olan ve Ortadoks olmayan görüşlere anlayışsız ve hoşgörüsüz yaklaşmakta ve Batılı tarzda reformlar yaptığı için I. Petro’ya karşı çıkmaktadırlar. Batıcılık-Slavcılık tartışması beraberinde Katoliklik-Ortodoksluk tartışmasını ve liberalizm-dindarlık tartışmasını da getirmiştir. Bu tartışma ortamı Rus düşüncesi, felsefesi ve edebiyatı gelişmesi için katkı sağlamış ve Avrupalı eserleri taklit eden Rus edebiyatı kendi problemlerine yönelerek millileşmiştir. Anlaşılabacağı üzere dönemin siyasi karmaşası ve edebi ortamı, din, ahlâk ve toplum temalarının işlenmesine yol açmıştır. Ahlâkî olarak adalet, suç, ceza, yargı ve cinsiyet bağlamında ahlâk yorumları önem taşımaktadır. Toplumsal olarak eşitsizlik, soylu ve salon hayatının yanı sıra taşra hayatı, serflik, toprak işçiliği ve toprak sahipliği, çokça işlenmiştir.

Ayrıca endüstrileşmeyle gelişen demiryolu da, edebiyatı göz ardı edilmeyecek boyutta etkilenmiştir. Sanders (2008, s. 213) etkiyi şöyle ifade etmektedir: “19 yüzyıl Rus edebiyatında trenin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu düşünün! Anna Karenina, sevgilisi Vrosnksi’yi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na götürecek trenin altına atlayarak intihar etmedi mi kitabın yazarı Tolstoy tren istasyonunda ölmedi mi?” Yine Jahn, demiryolu motifinin “roman mimarisinde “ana sütun” görevi gördüğünü, Anna’nın ilk ve son kez sahneye çıktığı istasyon sahnelerinin eserin yapısal iskeletini birleştirdiğini” vurgulamaktadır (Jahn, 1981, s. 2). 19.yüzyılın daha ilk çeyreğinde dahi siyasi karışıklıklar hakimdir ancak bu siyasi karışıklıklar Rus edebiyatının ve felsefesinin doğmasına uygun ortamı hazırlamıştır.

Böyle bir ortamda Nietzsche, “Tanrı öldü” diyerek insanlığı Tanrı’sız bir dünyada yeni değerler yaratmaya çağırırken; Dostoyevski, “Eğer Tanrı yoksa her şey mubahtır” diyerek Tanrı’ya ve kadim inançlara geri dönülmezse insanlığın çöküşe sürükleneceğini vurgulamaktadır (Johnson-Stepenberg, 2019). Edebi karakterleri ve felsefi söylemleri aracılığıyla, Nietzsche ve Dostoyevski modern dünyanın ruhsal krizine ışık tutmuş; her ikisi de varoluşçuluğun 20. yüzyıldaki gelişimine zemin hazırlamıştır. Nitekim düşünceleri aradan geçen yüzyıla rağmen güncelliğini korumakta; insanlığın temel meseleleri konusunda bize “sorgulamanın değeri”nin üstünlüğünü hatırlatmaktadır (Love & Metzger, 2016).

Bu makale, Nietzsche ve Dostoyevski’nin düşünsel akrabalıklarını ve ayırdıkları noktaları, felsefe-edebiyat ilişkisi ekseninde derinleştirerek incelemektedir. Her iki yazarın Tanrı ve din konusundaki görüşleri karşılaştırılacak; ardından ahlâk anlayışları, toplum-birey ilişkisine bakışları, acı kavramı ve ıstırapın anlamı ile insan doğasına dair tasavvurları ele alınacaktır. Her bölümde, argümanlar akademik literatürden bulgularla zenginleştirilmiş, Nietzsche ve Dostoyevski’nin söz konusu temalardaki felsefi derinlikleri ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise, iki düşünürün esas farklılıklarının özellikle bireysellik ve Tanrı inancı ekseninde yoğunlaştığı gösterilerek, onların ortak sorulara verdikleri farklı yanıtların insanlığın düşünce tarihinde nasıl bir miras bıraktığı değerlendirilecektir.

Nietzsche, hayatı, eserleri ve felsefesi

Friedrich Wilhelm Nietzsche 1844 yılında Almanya, Saksonya’da dünyaya gelmiştir. Protestan bir rahip olan Karl Ludwig Nietzsche’nin oğludur ve gençlik yıllarına kadar nesillerce rahip yetiştirmiş ailesinin etkisi altında kalarak kendisini dini anlamda geliştirerek yetiştirmiştir. Babasının üst üste yaşadığı hastalıklar sonucu vefatının ardından erkek kardeşini de kaybetmiş, ailenin kadınlarıyla büyümüştür. Babasının erken ölümü Nietzsche’yi yalnız bıraksa da o bu yalnızlığa üzülmemiştir çünkü kendi başına iyi vakit geçirmekte ve yaşına göre fazla ciddi

yaşamaktadır. Babasının ölümü sonrası Rocken’de bulunan köydeki papaz evinin sakinliğini terk ederek, Naumburg’a yaşamaya başlamıştır. Burada arkadaşları onun ciddiyetiyle alay etmiş ve ona “küçük papaz” diye seslenmiştir ancak o, kendi ciddiyetinden gurur duymaya devam etmiştir (Safranski, 2002, s. 30).

Bonn Üniversitesi’ndeki filoloji eğitimi onun dini fikirlerinin değişmesine yol açmıştır. 1865 yılında Nietzsche için önemi olan olay, yerel bir kitapçıda Schopenhauer’un “*İrade ve Temsil Olarak Dünya*” (1818) adlı eserini keşfederek ve onunla tanışması da bu döneme denk gelmektedir (Wicks, 2022). Yapıtlarındaki kendine özgü üslubu ve ele aldığı problemler sayesinde felsefe tarihinde özgün bir yer edinen “Nietzsche farklı olması sebebiyle sıkıcı bir filozof olmamıştır. Her yazısı oldukça ilginç ve heyecan verici niteliktedir. Heyecan verici olarak nitelendirilmesinin sebebi insana özgür olmayı öğretmesidir” (Damar, 2024). Leo Strauss’un (2014, s.1) 1971 tarihli *Beyond Good and Evil* seminerinde vurguladığı gibi, “Nietzsche asla sıkıcı değildir. Her zaman ilginç, heyecan verici, heyecanlandırıcı, ışıltılı ve nefes kesicidir”.

Felsefesinin en önemli kavramlarından olan “güç istemi” kendisini geliştirdiği, düşüncelerini olgunlaştırdığı dönemin ürünüdür. Frau Foerster-Nietzsche, “Güç İstemi”nin tüm yaşamın temel ilkesi olduğu fikrinin, kardeşi tarafından ilk kez 1870 yılında, savaşın ortasında, Alman ordusunun ambulansında gönüllü olarak görev yaparken ortaya çıktığını anlatmaktadır (Ludovici, 1914, s. i).

Basel Üniversitesinde filoloji bölümünde görevine başladıktan bir yıl sonra savaşa katılır kendisinin askerlik geçmişi de vardır ancak sağlık sorunlarından dolayı askerliğe devam edememiş, doktor tavsiyesi üzerine yurtdışına seyahatler yapmıştır. 1878 yılı yani savaşa katıldıktan yaklaşık 10 yıl sonra rahatsızlıkları iyice artmıştır ve üniversitedeki görevini sonlandırmıştır. 1889 ise psikolojik sorunları iyice artmıştır, 1900 yılında da ölmüştür.

Dönem Almanya’sında Sanayi Devrimi’nin etkileri Nietzsche’nin felsefesine de yansımaktadır. Modernleşme ve makineleşmeyle beraber insanı yoran, yabancılaştıran süreç pek çok anlamda çöküşü getirmiş ancak ahlâk bunlardan Nietzsche’ye en çok yansıyanı olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere Sanayi Devrimi sonrasında değişen ve yenilenen değerler sorgulanmıştır. Pozitivizmin yükselişiyle kilisenin otoritesini kaybetmesi dini anlamla bağdaştırılsa da Nietzsche “Tanrı Öldü” söylemiyle değerlerin çöküşünü ifade etmektedir. Türkan’a (2022, s. 528) göre, “Tanrı öldü” sözü insanın içine düştüğü dekadans (çöküş, yozlaşma) ahlâkın hem nedeni hem de sonucu olan nihilizmin son merhalesini kodlayan bir metafordur. Nietzsche, insanın potansiyel gücünü, yaratıcı ve özgür doğasını engellediği emirlerin bulunduğu Hristiyan

ahlâkını eleştirmektedir. Hristiyan ahlâkını benimsemiş insan tipine sürü insanı demektedir. Sürü insanının karşısına özgür, güçlü, potansiyeli yüksek ideal “üst insan”ı koymaktadır.

Üst insan ideali düşüncesine sahip Nietzsche, dönemin popüler siyasi anlayışlarından olan ulusçuluğa da karşı çıkmaktadır. Ulusçuluk sürü insanını bir arada tutan bireyselliği ve özgürlüğü bastıran, yaratıcı düşüncüyü sınırlandıran bir anlayıştır ki Nietzsche Bismarck’ın politikalarını bu yüzden eleştirmiştir. Prideaux (2018) bu konuda Bismarck’ın imparatorluğunda büyüyen Nietzsche’nin nefret ettiği üç şey olduğunu aktarır: büyük devlet, milliyetçilik ve antisemitizm.

Dönemin gelişmeleri, Sanayi Devrimi ve etkileri, makineleşme, dinin azalan etkisi, ulusçuluğun yükselişe geçmesi ve bilimsel gelişmeler, “Tanrı Öldü” söylemi ve “decadence” kavramıyla ifade ettiği çöküş, Nietzsche’nin dönemin insanı olarak betimlediği sürü insanından kurtuluş olarak üst insan idealini sunması açısından felsefesine yansımıştır.

Dostoyevski, hayatı, eserleri ve düşünceleri

Fyodor Mihailoviç Dostoyevski, 30 Ekim 1821 yılında Batı Rusya’da bir köyde dünyaya gelmiştir. 10 yaşına kadar köyde yaşayan Dostoyevski fazla arkadaşı olmayan içine kapanık bir çocuk olarak büyümüştür. İlk eğitimini evde, din üzerine almıştır. Daha sonra yazlarını çiftlik evinde geçirmeye başlamıştır. Bu çocukluğunun en keyifli zamanları olmuştur çünkü babası işleri nedeniyle çiftlik evine çok fazla gelemediğinden babasının otoritesinden uzak kalmıştır. Dostoyevski çocukluğunu çoğu zaman sarhoş bir baba ve hasta bir anne ile geçirmiştir. Genel olarak hastalarla vakit geçirmeyi ve onları dinlemeyi sevdiği söylenebilir. 1836 yılında kardeşiyle yatılı okula başlamış, 1937’de annesini kaybetmiştir. 1938 yılındaysa Askeri Mühendislik Akademisi’ne başlamıştır. Akademi’ye başladıktan bir yıl sonra babasını kaybetmiştir. Kardeşi sağlık sorunlarından kaynaklı bu okula kabul edilemediğinden ondan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak kardeşleriyle iletişimini korumuştur.

Aldığı eğitim süreci yoğun ve disiplinli bir şekilde ilerlemiştir. Anne ve babasının vefatlarının ardından hayatı boyunca sürececek, hatta eserlerine konu olacak maddi sıkıntılar çekmeye başlamıştır. Bu süreçte de pek arkadaşı olmamıştır ancak Marullo’ya (2016, s. 3) göre Dostoyevski’yi tanıyanlar başta kardeşi Mikhail olmak üzere Dostoyevski’nin karakterinin çoğu zaman sinirli ve duyarlı olmasından endişelenmiştir. Okul hayatını başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra görevine başlamıştır.

Yazım hayatına başlayışı askerlikten istifasıyla gerçekleşmiştir. 1844’te ordudan ayrılışıyla kurgusal romanlar yazmaya başlamıştır. İlk eseri “İnsancıklar”ı 1846 yılında yayımlanmıştır.

Diğer eserlerinden farklı olarak “Ev Sahibesi” eseriyle olumsuz eleştiriler alan Dostoyevski, ruhsal olarak bunalıma girmiştir. Ardından yayınladığı “Beyaz Geceler” ve “Bir Yufka Yürekli” kitaplarıyla amaçladığı başarıyı sağlayamasa da olumsuz eleştiriler azalmıştır.

Yazarlıktaki kırılganlığıyla siyasetle ilgilenmeye başlayan Dostoyevski, devrime ve yasadışı propagandaya adanmış Petrashevsky Çemberine katılmıştır. Bu gruba katılmasının nedeni, eşitlikçi komünizm ve terörizm değil, serflikle karşı olan düşünceleriydi. Devlet aleyhinde eylemde bulunmak iddiasıyla tutuklanan Dostoyevski, Semyonovsky Meydanında gerçekleştirilecek sahte idam törenine kadar 8 ay hapiste kalmıştır. Semyonovsky Meydanı’nda idamla yüzleşmesine ilişkin kardeşine yazdığı mektupta, yaşamına ikinci kez başladığını belirtmektedir: “...ikinci üçlüdeyim; yaşamama bir dakikadan az kalmıştı...” Ancak idam edilmek üzereyken affedilmiş ve cezası Sibiryaya katorgosuna çevrilmiştir (Morson, 2025; Dostoyevsky, 1917). Cezası bittikten sonra “Dönem” ve “Zaman” dergilerini çıkarmıştır.

Hayatı boyunca oradan oraya sürüklenen Dostoyevski ruhsal tabiatı ve Rusya’daki siyasi ortamdan dolayı ruh sağlığı iyice bozulmuştur. Doktor tavsiyesiyle beraber 3 aylık bir seyahate çıkmıştır. Londra, Cenevre, Torino, Cenova ve Floransa gibi şehirleri ziyaret etmiştir. Seyahatlerinde Batı insanını ve kültürünü gözlemleme imkanı bulmuş, memleket özlemiyle Rusçuluğa dair düşünceleri gelişim göstermiştir.

Eserleri toplum eleştirisi ağırlıklı olmak üzere psikolojik, ahlâkî, dini problemleri içeren Dostoyevski, kült eserlerinden bazılarını, özellikle Suç ve Ceza’yı uzun soluklu hikâye olarak dergilerde yayınlamak üzere hazırlamıştır. 1866 yılı Suç ve Ceza’nın yayımlanması ve Anna Grigorievna ile tanışması açısından önemlidir. Bir sene sonra evleneceği Anna, “Kumarbaz”, “Budala” gibi eserlerinin yazım sürecinde kâtip olarak Dostoyevski’ye destek olmuştur. Anna ile evlenme sürecinde ailesinden aldığı tepkiler, kaçış için yurtdışına çıkmaları ve burada kumar alışkanlığı edinmesi, yaşadığı maddi sorunlar ve kızını kaybetmesi onu tekrar çöküşe sürüklemiştir. “Bir Yazarın Günlüğü” ise onu bu çöküşten çıkaran eserdir. Rusya Bilim Akademisine seçilmesi, “Karamazov Kardeşleri” yazması, popülerleşmesi ve sağlık sorunlarının ağırlaşması hayatının son 10 yılına tekabül eden Dostoyevski 1881 yılında ölmüştür.

Dönem Rusya’sının halk arasında yaşadığı ekonomik sıkıntılar, serflik, sınıfsal sorunlar Dostoyevski’nin metinlerine doğrudan yansımaktadır. Bu sorunlar içinde özellikle ahlâkî çöküş büyük yer tutmaktadır. “Ezilenler” ve “Suç ve Ceza” eserlerinde ahlâkî çöküş konusunu ele aldığı romanlarındandır. Durumdan çok karakteri ve düşünceleri öne çıkaran Dostoyevski, karakterleri aracılığıyla dönemindeki farklı düşünceleri sunma olanağı bulmuştur.

Genel olarak bakıldığında dönemin siyasi ikiliği olan Batıcılık ve Rusçuluk edebi eserlerde yer bulmaktadır. Özellikle din ve ahlâk, Rusçulukla bütünleşmiş haldedir. Dostoyevski'ye göre Batıcılık Rus ruhuna uygun değildir, insanın yalnızlaşmasına neden olmuştur. Buna karşılık çözüm toplumsal ve bütüncül olan ve Batıcılıkla gelen çöküşü engelleyecek olan Rusçuluktur. “Budala” ve “Karamazov Kardeşler” dönemin bu ikiciliğini yansıttığı eserlerindendir.

Nihilizm ve nihilistlerin aktif olduğu dönemde yazan Dostoyevski, dönemin ruhunu ve toplumsal dönüşümünü “Ecinniler”de anlatmaktadır. Ona göre nihilizm ile Batıcılık, dinin etkisini yitirmesine, insanın sevgi ve merhametinin azalmasına ve ahlâkî çöküşle toplumda suçların artmasına neden olmaktadır. Bu konular “Suç ve Ceza” romanında Raskolnikov karakteri üzerinden ele alınmaktadır. Bireyselleşmeye karşılık toplumcu bütüncüllüğü savunan Dostoyevski'nin eleştirilerinin bir kısmı da siyasal baskılar ve devrimci hareketlere olmuştur.

Dönemin genel havasından kaynaklı ekonomik sıkıntılar ve sınıflar arası eşitsizlik ahlâkî çöküşün nedenlerindendir. Dahası siyasi çatışmalar, rasyonalizm ve materyalizm akımlarının dönem Rusya'sında popülerleşmesi de manevi olarak çöküş ortamı hazırlamıştır. Böyle bir ortamda Dostoyevski bireysel inancın korunmasıyla, maneviyatın güçlenmesiyle, sevgi, iyilik ve merhamet gibi duyguların zenginleştirilmesiyle ve toplumsal bütünselliğin korunmasıyla, insanın kurtuluşa erebileceğine ve toplumun gelişebileceğini düşünmüştür. Eserlerini de bu düşünceler ışığında yazmıştır.

Nietzsche ve Dostoyevski'de ortak felsefi problemler

Tanrı ve din anlayışı

“Tanrı” ve “din” insanlık tarihinin önemli kavramlarındandır. Bu kavramlar hem insanın inanma ihtiyacına ışık tutmaktadır hem de dünyayı ve varlıkları anlarken temellendirme olanağı sağlamaktadır. “Tanrı”, “inanç”, “iman”, “öte dünya” gibi kavramlar kültürlere bağlı olarak farklı inanç sistemlerince şekillendirilmekte ve farklı biçimlerde felsefi olarak temellendirilmektedir.

Nietzsche'ye göre dinin temeli korku ve ihtiyaçlardan kaynaklanmakta, acıları bastırmada, yaşanan kötü olayları rasyonel olarak açıklamadan kabul etmede etkili olmaktadır. Nietzsche'de; Şanssızlık, kötü talih ya da kader gibi durum ve olaylar dinsel ve Tanrısal olarak ele alınabilmektedir. Bu bağlamda aklın geri plana alınarak, hayallerin üst noktaya ulaşması da bir etkidir. “İnsan kurgusu olan din bu sebeplerden ötürü Nietzsche için hiçbir zaman hakikate sahip olmamıştır. Her bir din aklın alt edilmesiyle varoluşa kazanarak korku ve ihtiyaçtan doğmuştur” (Demirhan, 2002, s. 37).

Nietzsche'nin din eleştirileri daha çok "köle ahlâkı" kavramsallaştırması üzerinden Hristiyanlığa yönelik olmuştur. Ona göre "köle ahlâkının Tanrı ve hakiki dünya kavramının zaferi nedeniyle suçlanması gereken Yahudi-Hristiyanlıktır" (Demirhan, 2002) ve bu sorunun çözümü üst insan tarafından yeni değerler oluşturmaktır. Üst insan yalnız ama yalnızlıktan rahatsız olmayan, korkusuz insandır. Nietzsche üst insandan yeryüzünün anlamı şeklinde bahsetmektedir. Hristiyanlığın Tanrı'sı buyrukları olan ne yapılması ve yapılmaması gerektiğini söyleyen, yasa koyucudur. Bu da Nietzsche'nin arzuladığının tersine insanı bastırmakta, korkutmakta ve eylemsizleştirmektedir. Dini kurallara bakıldığında her biri toplumun huzuru ve refahı için yani sürü içindir ancak onun amacı sürüden kopmaktır. Nietzsche'ye göre dekadansın getirdiği sonuçlardan biri din olgusudur çünkü insanlar yalnızlıktan kurtulmak için Tanrı'ya ihtiyaç duymuşlardır (Baykan, 2000, s. 39).

Aynı zamanda din decadence da hızlandırmıştır. Nietzsche'nin din konusunda diğer bir yargısı da "Tanrı Öldü!" söylemidir. Bu söylemde ateizm anlayışı değil, ahlâkî, dini çöküşten bahsedilmektedir. Çöküş düşüncesiye "decadence" problemiyle paralel olarak Nietzsche felsefesinin merkezi olarak belirlenebilir. Decadence; çöküş, çürüme, yozlaşma olarak Türkçeye çevrilebilir. Decadence, tek bir anlamdan ve alandan çok hayatın her yerinde tüm kurumlarda ortaya çıkan ve insanlığa özgü bir yozlaşmayı ifade etmektedir. Yozlaşmanın sonucuysa nihilizmdir. Nietzsche Güç istencinde nihilizmin yaklaştığını belirtmiştir. "Nihilizm ile, Nietzsche'nin yorumuna göre değerlerin hakimiyetinde ve çökmesinde ve böylece de genel olarak değer ortaya koyma imkanında yatmaktadır" (Demirhan, 2002, s. 75). Değerli görülen değerlerin değersizleşmesi ve yeni değerlerin oluşması Nietzsche felsefesinin temelidir. Ona göre bu yeni değerleri oluşturacak ve yasa hâline getirecek kişilerse filozoflardır.

Öte yandan Dostoyevski'nin sürgün sonrası yazdığı kitapların pek çoğunda Tanrı ve din anlayışıyla ilgili farklı karakterlerin farklı düşüncelerine rastlanmaktadır. Son büyük eseri olan "Karamazov Kardeşler" bunun en büyük örneğidir. Dostoyevski'ye göre ruhsal dinginlik ve hayata umutla bakabilme Tanrı'nın varlığına inanma ve onu bilmeye sağlanmaktadır. Alyoşa, Gruşenka, Katerina, Dmitri bu kitabın umutlu, inançlı kahramanlarıdır. Aynı romanda Dostoyevski "Tanrı var ve var olacak, zira insanlara sevinç bağışlayan Tanrıdır, bu ona özgü bir ayrıcalıktır. İnsanoğluna ibadet yolunda eriyip giymeyi nasip et Tanrım! Orada, yeraltında Tanrısız ne yaparım ben?" sözleriyle yaşanan olumsuz durumlara ve haksız cezalara yaklaşımını ortaya koymaktadır (Dostoyevski, 2024, s. 787).

"Karamazov Kardeşler"de ki Ivan karakteri iyilik ve kötülüğün karşılıksız kalmaması, öte dünyanın yanı sıra bu dünyada da hesaplaşmanın yaşanması amacını taşıyan bir karakterdir.

Ivan “Ben, eden bulur karşılığı peşindeyim, bulamazsam kendimi yok etmem lazım. Hem bu karşılık ileride, sonsuzlukta değil, hemen burada, yeryüzünde olmalı” diyerek Tanrı’yı değil, Tanrı’nın kötülüklerin karşılığını neden öte dünyaya bıraktığını sorgulamaktadır (Dostoyevski, 2024, s. 324)

Dostoyevski din ve siyasi toplumsal yapının da birbirini destekleyen yapılar olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşüncesini “Bir Yazarın Günlüğü” eserinde “Rus sosyalizminin amacı ve çıkış yolu dünya üzerinde gerçekleştirilecek olan, tüm insanlığı kapsayan evrensel bir kilisedir, bir ölçüde dünya bu kiliseyi içine sığdırabilir” diyerek açıklamaktadır (Dostoyevski, 2009 s. 76). “Karamazov Kardeşler”in “Büyük Engizisyoncu” bölümü de bu düşünceleri destekleyecek niteliktedir.

Dönem Rusya’sında halkın özellikle köylünün umutsuzluğunun çaresi, ahlâklı olmaya yönlendiren ve kurtarıcı olarak görülen Tanrı, olarak kabul edilmektedir. Dostoyevski’ye göre Tanrı’nın varlığı ve kuralları insanın ahlâklı olmasına yol açmaktadır. Koşulsuz kabul ile iman meselesi Tanrı’nın varlığını kanıtlamak yerine Dostoyevski’nin eserlerinde bu sorunun çözümü olarak sunulmuştur. Tanrı’nın yokluğuysa umutsuzlukla bağdaştırılmakta, umutsuzluk ve yalnızlık insanın çöküşüne neden olmaktadır.

Her iki düşünür, Tanrı meselesini birbirlerinden farklı olarak bir varoluş meselesi olarak ele almaktadır. Nietzsche, Tanrı’nın yokluğunu bir özgürleşme çağrısı olarak görüp insanın kaderini eline almasını isterken, Dostoyevski Tanrı’dan kopuşu insanlık için en büyük tehlike olarak görmekte ve kurtuluşu yeniden imanın kucaklanmasında bulmaktadır (Johnson-Stepenberg, 2019; Brown, 2021). Bu zıt yaklaşımlarına rağmen, ortak nokta şudur ki her ikisi de Tanrı inancının yitiminin ahlâk, anlam ve toplum üzerindeki sonuçlarını enine boyuna irdelemiştir. Biri Tanrı’sız bir dünyada yeni değerlerin peşine düşerken, diğeri Tanrı’ya dönüş olmadan insani değerlerin yaşayamayacağını göstermiştir. Bu nedenle Nietzsche ve Dostoyevski, felsefe ve edebiyat tarihinde Tanrı ve din tartışmasının iki uç noktasını temsil eden, ancak birbirini aydınlatan iki ses gibidir.

Ahlâk

19.yüzyıl ahlâk anlayışına Nietzsche’nin genel eleştirisi, din temelli Hristiyan “köle” ahlâkına yöneliktir. Din yayılırken merhamete, sevgiye ihtiyacı olan köleler gibi, beraber yaşamaya ihtiyaç duyan insanları bir araya toplayarak temelde bir sürü ahlâkı ortaya koymuştur. “İyi” ve “kötü” kavramları gibi temel kavramlar da dinin belirlediği ölçütte ahlâkî karşılık bulmuştur. “İyinin Kötünün Ötesinde” ve “Ahlâkın Soykütüğü” eserlerinde Nietzsche hem bu kavramları yeniden tanımlamakta hem de yaşamdaki yerlerini değerlendirmektedir. Köle ahlâkında, iyi

olarak karşılanan eylemler dini olarak da iyi kabul edilen fedakârlık, sabır, acıya dayanma gibi özelliklerdir. Ancak Nietzsche bu özelliklerin zayıf insanlara ait özellikler olduğunu, hatta bazılarının erdem olarak Sokrates'ten bu yana ahlâk anlayışının Hristiyanlık etkisiyle daha da güçlenerek köle ahlâkını evrenselleştirdiğini ifade etmektedir.

Efendi ahlâkıysa Nietzsche'nin köle ahlâkına karşı öne sürdüğü ahlâktır. Efendi ahlâkı aristokratların, soylu ahlâkıdır dolayısıyla çoğunluğa ya da sürüye hitap etmemektedir. “Nerede bir canlı gördüysem, orada güç istemini gördüm ve hizmet edenin isteminde bile efendi olma istemini gördüm” (Nietzsche, 2019, s. 111) diyen Nietzsche'ye göre efendiler, zayıflığın karşıtı olarak güçlü, köleliğin karşıtı olarak özgürdür. Köle ahlâkında fiziksel ve zihinsel zayıflığa ve acıya karşılık, efendi ahlâkında güç ve yaşama karşı sevinç duygusu hakimdir. “Efendi ahlâkı, kendini geliştirmeye ve potansiyelini tam olarak açığa çıkarmaya odaklanan bir yaşam tarzını savunmaktadır. Nietzsche soylu insanın kendisini bizzat kendisi değerlendirdiği ve başka bir insanın kendisi hakkındaki düşüncelerine önem vermediği için asla kendisini değersiz görmediğini belirtmektedir.” (Sevinç, 2007, s. 29). Toplumsal eşitsizlikten ve dönemin genel havasından dolayı köle insanı, öfke veya kin, güvensizlik, hınç gibi duygulara sahiptir. “Hınç duygusunun kendisi, eğer soylu insanda ortaya çıkıyorsa, kendini ani bir tepki ile harcar, bitirir, böylece de zehirlemez: öte yandan, kaçınılmaz olarak zayıf ve güçsüzde ortaya çıkacağı sayısız durumda hiç de göze görünmez” (Nietzsche, 2010, s. 52) Ancak köle ahlâkında hınç, uzun süreli ya da kalıcı zehirleyici etkiye sahiptir. Efendi ahlâkı tepkisel bir ahlâktır, eyleme geçebilmek için bir dış güce ihtiyaç vardır ancak güce sahip efendi, eyleme geçecek güce kendi sahiptir.

Öte yanda Dostoyevski'nin ahlâk problemleri her eserinde görmekle birlikte bu konudaki en önemli eseri “Suç ve Ceza” ve romanın kahramanı Raskolnikov'dur. Romanda üstün ahlâk ya da ahlâkın yokluğuyla özgürlük sorunu tartışılmakta; ayrıca suçların bağışlanmasının olanağı, erdemlerin çözüm olup olamayacağı gibi problemler ele alınmaktadır. Dostoyevski'nin bu romanındaki her bir karakter farklı düşünceyi ifade etmekte ve romanda genel olarak nihilizm etkili olmaktadır. Roman temelde bir cinayet olayı, öncesi ve sonrası şeklinde işlense de bu cinayetin psikolojik, felsefi özellikle ahlâkî boyutu derinlemesine işlenmektedir. Raskolnikov, zengin bir tefeci olan Alyona İvanova'yı para için öldürür. Bu eylemi gerçekleştirmesinin iki amacı vardır: İlki İvanova'dan kalan parayla kendi ve ailesinin geçimini düşünmek zorunda kalmayacaktır. Diğeriyse sıradan bir insan olup olmadığını görmektir. Bu aynı zamanda Raskolnikov'un o sırada çalıştığı makalenin konusudur. Raskolnikov değersiz ve yaşamasına gerek olmayan bir varlık olarak gördüğü Alyona İvanova'yı öldürürken, aslında planlarında yokken sırf orada bulunduğu için üvey kardeşi Lizavetta'yı öldürmek zorunda kalır.

Romanda daha ilk sayfalarda ifade edildiği gibi her şey insanın elindedir. Ancak Raskolnikov bunu gerçekten sorgulamaktadır. Kendi kavramları olan “sıradan” ve “sıradan olmayan” insanlardan hangisi olduğunu anlayabilmek için tefeci kocakarıyı öldürmesi Nietzsche’nin güç istenci bağlamında ele alınabilir. Buna istinaden Dostoyevski kahramanı Raskolnikov’un ağzından “ve güç... özellikle de güç gerek insana! Bütün titreyen yaratıkların, bütün karıncaların üzerinde egemenlik kurmak gerek! İşte amaç! Unutma bunu! Benden sana öğüt olsun!” sözlerini söylemektedir (Dostoyevski, 2007, s. 412). Raskolnikov’un yabancılaşmasından, işlediği suçtan sonra sürü insanına dönüşü, kendini meyhaneye atması ve meyhanede Marmeledov’un ona her zaman çalabileceği bir kapın olmalı tavsiyesiyle sürü birliği vurgusu yapılmaktadır. Dostoyevski, kendi kavramlarıyla, topluma katkı sağlayacak “sıradan olmayan” kişilerin toplum tarafından suçlu görüleceğini ifade ederken sıradan insanlardan “sürü” olarak bahsetmektedir:

“Büyükler bir yana, toplum içinde birazcık sivrilen, yani topluma söyleyecek birazcık yeni bir şeyleri bulunanlar, doğaları gereği, tabii kimi az, kimi çok, birer suçlu olmak zorundadırlar. Tersî durumda zaten sivriilmelerine olanak yoktur; öte yandan sürünün içinde kalmayı da yine doğaları gereği kabul edemezler, ki bence de kabul etmemek zorundadırlar” (Dostoyevski, 2007, s. 323).

Düşünceleri ne kadar birbirine yakın olsa da Dostoyevski eserin sonuna gelindiğinde Nietzsche’nin felsefesinden giderek uzaklaşmaktadır. Bunun için roman kahramanı Raskolnikov, işlediği cinayetlere ilişkin bir kanıt olmamasına rağmen, polis memurunun baskılarının yanı sıra kendi iç muhasebesi yani vicdanının verdiği rahatsızlıkla beraber suçunu itiraf etmiş ve ulaşmak istediği, kendisinde sorguladığı üstün güce sahip olmamasını kabullenmiştir.

Özetle, Nietzsche ahlâkı öznelleştirip yıkmaya, Dostoyevski ise aşkın bir temelde yeniden kurmaya çalışmaktadır. Nietzsche’nin yüksek insanların ahlâki ayrıcalığı fikrine karşın Dostoyevski, sıradan insanın bile acı çekerek arınabileceğini ve kendi küçük çapında bir aziz olabileceğini göstermektedir (örneğin Sonya veya Alyoşa karakterlerde olduğu gibi). İki düşünürün “her şey mubah mı?” sorusuna verdikleri cevap tamamen zıttır: Nietzsche böylesi bir dünyayı bir imkân olarak görmekte ve güçlü bireyin yaratıcı eylemini haklı çıkarmaktadır; Dostoyevski ise bunu bir felaket olarak görmekte ve ahlâkın ilahi dayanağından kopmanın insanı mahvedeceğini kanıtlamaya girişmektedir (Brown, 2021). Bununla birlikte, her ikisi de modern insanın ahlâki krizini son derece dürüst ve çarpıcı biçimde ele almış, bu krizden çıkış için biri Tanrı’nın dönüşünü, diğeri üstinsanın gelişini beklemiştir. Nietzsche ve Dostoyevski’nin ahlâk üzerine geliştirdikleri düşünceler bireysellik ve toplum görüşlerine de doğrudan yön vermiştir.

Toplum ve bireysellik

Bireysellik ve toplumsallık, antik çağdan modern çağa kadar felsefenin konusu olmuştur. Antik çağda toplu halde yaşayan insan toplumun norm ve kurallarına uymak durumundayken modern dönemde, özellikle Aydınlanma sonrasında, birey “özgürlük” ve “kimlik” kavramlarıyla ele alınmış ve topluma uyum sağlaması gereken bir varlık olarak değerlendirilmiştir.

Nietzsche’nin toplum ve bireysellik üzerine görüşlerinde bireyselliği ön plana çıkarmaktadır. Bireyin özgürlüğü ve potansiyelini ortaya çıkarması önem taşımaktadır. Toplumun sürü ahlâkı gücünü baskılamakta ve potansiyelini engellemektedir çünkü tekdüzeliği aşılarmaktadır. “Güçsüz olduğu için güç istemi de zayıf olan bu insanın güçlü olma arzusundan kaynaklanan topluluk içgüdüleriyle toplumsallaşmaya gitmesidir” (Dedeoğlu, 2012, s. 37). Üst insan anlayışı ile yeni değerlerin yaratılması, güçlü ve potansiyelini ortaya çıkaran insan toplumdan bağımsızdır. Din, aile, devlet gibi yapılarla birey şekillenip topluma uyum sağlama becerisi geliştirir. Ahlâkı şekillendiren bu yapılarla gelişen toplumun baskıları üst insanın ortaya çıkmasını da engellemektedir.

Dostoyevski’nin yaşadığı dönem ve eserlerine baktığımızda bireysel olarak siyasi ve ekonomik çöküşün içsel bunalımlarını görülmektedir. Eserlerinde toplumsal baskılar yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Ana kahramanlarsa bu toplumsal baskıdan kaçarken kendilerini yalnızlaştırmışlardır. Yalnızlıkları sonucu da psikolojik bir çöküntü olarak geri yansıtmaktadır. Dostoyevski bize hiçbir metninde insan bireyselleşmeli ya da toplumcu olmalı gibi yanıt vermemektedir. Çünkü kendisinin de içinde bulunduğu baskılardan kaçma ihtiyacıyla bireyselleşerek yalnızlaşma onu olumsuz etkilemekte ancak toplumun içinde de tam anlamıyla huzur bulamamaktadır. Onun için kurtuluş ve manevi rahatlama Tanrı’ya erişmekle mümkündür. Pek çok eserinde Hristiyanlığın dini öğelerine, İncil gibi kutsal kitaplara yer verilmekte ve genellikle roman sonlarını bu öğelere bağlamaktadır. “Karamazov Kardeşler” ve “Suç ve Ceza” bu tür roman sonlarına iyi örneklerdir.

Nietzsche ve Dostoyevski’nin “özgürlük” kavramına yaklaşımları da bu bağlamda karşıtlık içermektedir. Nietzsche için özgürlük, bireyin kendi üzerinde egemenliği demektir. Bu nedenle özgürlük, çoğunluğun dayattığı değerlerden kurtulmakla mümkündür. O, yalnızlığı ve kendiyle yüzleşmeyi özgürlüğün bedeli ve aynı zamanda gereği saymaktadır. Kendi deyişiyile “ruhunun derinliklerinde tek başına kalabilen” insan özgür olabilmektedir. Dostoyevski ise paradoksal bir şekilde özgürlüğü tanrısal sevgiye teslim olmakta bulmaktadır. Bu, dünyevi bir akılla bakıldığında bir çelişki gibi görünse de Dostoyevski’ye göre insanın en büyük özgürlüğü, kendini Tanrı’nın iradesine ve komşu sevgisine adanmasıdır. Zosima Dede’nin öğretileri bunu

açıkça göstermektedir: “Kendini bütün dünyanın ve herkesin önünde suçlu say. Herkesi ve her şeyi sev. İşte o zaman Tanrı’nın cenneti yüreğine inecek ve herkesten özgür olacaksın.” Bu anlayışta birey, bencil benliğinin sınırlarını aşarak sevgi aracılığıyla özgürleşmektedir. Dostoyevski’nin kahramanları arasında gerçekten “özgür” olanlar genellikle kendini feda etmeyi göze alan, sevgiyle eyleyen karakterlerdir (Sonya, Alyoşa, Prens Mişkin gibi). Nietzsche’nin kahramanlarıysa (tarihsel figürler ya da kurgusal) kendi kudretini dayatan ve tek başına zirveye çıkan tiplerdir (örneğin Goethe, Napoléon, Julius Caesar gibi şahsiyetleri Nietzsche hep övgüyle anmaktadır) (Brown, 2021).

Tüm bu zıtlıklara rağmen, iki düşünür de toplumun mevcut durumuna yönelik bir memnuniyetsizliği paylaşmaktadır. Her ikisi de dar görüşlü insana eleştirel bakmaktadır. Nietzsche’nin “sürü insanı”, Dostoyevski’nin “aşağılık ve gülünç insanlar” aslında benzer bir figürü ortaya koymaktadır. Yine her ikisi de ütopyacı toplum projelerine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Nietzsche, demokratik eşitlik ve sosyal adalet söylemlerinin “yüce insan potansiyelini körelttiğini” düşünürken; Dostoyevski, insanların cennet hayalleri kurarak dünya üzerinde cehennem yaratabileceklerini eserlerinde göstermiştir. Bu anlamda ikisi de bir yönüyle kültür eleştirmeni olarak çağdaş toplumlarının eksiklerini ortaya koymaktadır. Gelgelelim, vardıkları çözüm zıt kutuplardadır: Nietzsche bireyi topluma karşı yüceltmekte, Dostoyevski ise toplumu bireylerin ruhunu kurtaracak bir sevgi birliğine kavuşturmak istemektedir. Birincisi ferdin zaferini, ikincisi cemaatin kardeşliğini idealleştirmektedir. Bu yönüyle, Nietzsche ve Dostoyevski fikir tarihinde birey ve toplum dengesinin uç temsilcileri olarak görülebilirler.

Acı ve anlam

Anlam arayışıyla beraber acı hayatın ayrılmaz parçalarından olmuştur. Ölüm, doğal afet, ekonomik sıkıntı gibi gerçeklikler ve yaşantılar insanlara acı vermektedir. Bundan dolayı acı ve ıstırap felsefede ele alınan kavramlar arasındadır.

Nietzsche’ye göre acı, hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır. Hayatın anlamını ararken insan, acı ve zorluklarla karşılaşmaktadır ancak bu tür deneyimler tümüyle olumsuz anlamda değerlendirilmemeli, insanın gelişime katkı sağladığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla insanın çoğunlukla kaçmaya çalıştığı acı, ona büyük fırsatlar sunabilmektedir. Bu fırsatla insan güçlenmektedir çünkü önemli olan acıyı kabullenmek ve aşmaktır. Acıyı aştıktan sonra yaratıcı güç açığa çıkacaktır. Tüm bunlardan dolayı Nietzsche’ye göre yaşamı simgeleyen acıdan kaçmak yerine, onu kabullenmek gerekir.

Nietzsche için gerek efendi ahlâkında gerek üst insan ve güç istencinde, gücü arttıran, hayatta kalma güdüsü ve potansiyelini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Hristiyan ahlâkında, acının

Tanrı'dan geldiği ve dini görevler yerine getirildiği sürece acıdan yoksun mutlu bir hayat yaşanacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla günahların karşılığı olarak acı bir cezadır. Nietzsche'nin felsefesindeyse acı hayatın anlamını keşfetmede ve kendi değerlerini yaratmada bir fırsattır.

Nietzsche'nin "bengi dönüş" düşüncesinden hareketle, acının sürekli tekrar edeceği ve bu anlamda acının kabullenilmesi gerektiği yorumu yapılabilmektedir. Bu durumda ki güç, yeni değerlerin ortaya çıkmasıyla olumlamayı güçlendirmektedir. Deleuze (2021) olumlamanın, istencin en yüksek gücü olduğunu ve oluşun hayata anlam kattığını aktarmaktadır. Bengi dönüşte olumsuzluklar dışarı atılmakta, insan acıyı aşmakta ve böylece üst insan hâline gelmektedir. Kendi değerlerini yaratma bakımından güce sahip olduğu için acı, gelişime neden olmaktadır. Bu nedenlerle acı, hayatın bir gerçeği, gerekli bir durumdur. Nietzsche bengi dönüş kavramıyla yaşamımızda yaptığımız şeylerden dolayı hem kendimiz tarafından hem de ilahi bir kaynak tarafından yargılanmaktan bizi kurtardığını düşünmektedir (Şahin, 2024, s. 31).

Dostoyevski'ninse babasıyla iletişimi, vefatlarla sık karşılaşması, sürgün ve yoksullukla mücadelesi bakımından yaşamı acılarla geçmiş ve yaşantısının bu yönü eserlerine de yansımıştır. "Bir Yazarın Günlüğü"nde acıdan şu şekilde bahsetmektedir:

"Rus halkının en temel, en köklü tinsel gereksinimi her şeyde, her yerde dinmek bilmeyen bir acı çekme gereksinimidir. Bu acı çekme tutkusu ezelden beri bulaşmıştır ona. Bütün tarihi boyunca süre gelen bu ıstırap seli yalnızca dış felaketlerin getirdiği zorlukların sonucu değildir, halkın yüreğinin derinliklerinden fışkırmıştır. Rus halkı için mutluluğun içinde mutlaka acı da yer almaktadır, yoksa onun için mutluluk tam olmaz" (Dostoyevski, 2009, s. 45).

Dostoyevski'nin eserlerinde fiziksel acıyla manevi acı birbirine karışmakta ama ağırlıklı olarak manevi acılar işlenmektedir. Roman kahramanları yaşadıkları acılardan dolayı Tanrı ile hesaplaşma ve inancı hatta Tanrı'yı sorgulama eğilimindedir. Onlar, bu acılardan Tanrı'yla ahlâkî temizliğe ulaşınca kurtulmaktadır. Örneğin "Suç ve Ceza"nın kahramanı Raskolnikov'un pişmanlık ve ruhunu temizleyişi, suçunu kabul etmesi gibi tüm gelişmeler Sonya ile gerçekleşmektedir. Sonya'nın romanda başına gelenlere rağmen iyilik ve masumiyetle temsil edilmesinin yanı sıra Tanrı'yla bağı ve iman gücü Raskolnikov'u etkilemiştir. Dostoyevski romanlarında gerçekleşen Tanrı arayışı, din çatışması olarak görülen durum bu romanda da yer alır ve inanan Sonya'nın inanmayan Raskolnikov'a İncil'den imana dönmesine yönelik bir pasaj okumasıyla vurgulanmaktadır. Raskolnikov'un özgür ve "sıradan olmayan", mükemmel insan olma girişimi olumsuz sonuçlanmaktadır. Toplum tarafından dinsizlikle suçlanarak dışarıda kalan Raskolnikov'a yardımcı olan tek karakterse Sonya'dır. Sonya Hristiyanlığın bir temsili gibidir:

“Yastığının altında bir İncil vardı. Kendisi de farkında olmadan eli kitaba uzandı, Sonya’nındı bu İncil “Lazar’ın Dirilişi”ni Sonya bu kitaptan okumuştı ona. Kürek hayatının ilk günlerinde Sonya’nın kendisine durmadan Tanrı’dan dinden söz edeceğini, onu İncil okumaya zorlayacağını sanmıştı. Ama şaşılacak şey! Sonya ona bir kez olsun bunlardan söz etmediği gibi İncil okumasını da istememişti. Geçenlerde hastalanmadan önce kendi istemişti Sonya’dan bu İncil’i, Sonya da hiçbir şey söylemeden getirip vermişti. Şu ana kadar açıp bakmamıştı bile kitaba. Şu anda da açıp bakmadı, ama birden şimşek gibi bir şey geçti kafasından: “Artık onun inançları benim de inançlarım olamaz mı?” (Dostoyevski, 2007, s. 686-687).

Dostoyevski için acı çekme, Tanrı’ya ulaşmanın araçlarından biridir. Bu durum “Karamazov Kardeşler”de “Büyük Engizisyoncu” bölümünde kilise ve Tanrı-İsa problem olarak ele alınmaktadır. Hristiyanlık, Dostoyevski’ye göre acı çekme dinidir. Özgürlük içinde acı barındırdığından, İsa diğer bir yandan insana, zayıf insana belki de insanın kaldıramayacağı aşkın bir güç vermektedir. Dimitri ise romanda Tanrı inancı ve Tanrı sevgisiyle bağdaştırılmıştır. Bu karakter, inancı güçlü olan, mutlu olandır mesajını taşımaktadır. En zor, acılı, umutsuz; babasını öldürmediği halde baba katli suçundan kürek cezasına çarptırıldığında dahi “Yaşasın Tanrı ve Onun sevinci! Severim onu!” demektedir (Dostoyevski, 2024, s. 788).

Sonuç olarak, her iki düşünür de acının insan yaşamındaki kaçınılmaz rolünü kabul etmekte ve acıya anlam kazandırılması gerektiğinin altını çizmektedir. Nietzsche’nin vurgusu, acının yaratıcı ve güçlendirici potansiyeline ve onu aşacak “üst insan” ideale yöneliktir. Dostoyevski’nin vurgusuysa acının ruhu arındırdığı ve Tanrı’ya yaklaştırdığı, ahlâki bir yenilenme sağladığı yönündedir. İlginç biçimde, bu iki yaklaşım ortak bir paydada buluşmaktadır: İnsanı asıl öldüren şey, anlamsız bir yaşamdır. İster Tanrısal bir anlam ister kişisel bir amaç olsun, acıya anlam katabilen insan yaşamına da derinlik katmış olur. Bu noktada Nietzsche ve Dostoyevski, iki ayrı kutuptan aynı gerçekliğe işaret eden iki bilge gibidir. Nietzsche Tanrı’nın ölümüyle yeni değerler oluşturmak için acıyı bir fırsat olarak görmekteyken; Dostoyevski’de bu fırsat manevi olarak Tanrı’ya yaklaşmanın aracıdır. Dahası acı Nietzsche için güç kazanmada bir araçken; Dostoyevski için manevi olarak güçlenmenin sürecidir.

İnsan doğası ve varlığı

Nietzsche ve Dostoyevski insan ruhunun karanlık derinliklerini ustalıkla incelemektedir. Her iki düşünürde, insanın içinde iyilik ve kötülüğün, yücelik ve alçaklığın, rasyonel ve irrasyonel unsurların sürekli çarpıştığını dile getirmektedir (Steeves, 2018). Onlar, insan doğasını basitçe akıl veya erdem kavramlarıyla tanımlayan düz çizgisel insan tasavvurlarına karşı çıkararak, çok katmanlı bir insan portresi çizmektedirler.

Nietzsche, “Tan Kızılığı”nın ardından “Böyle Buyurdu Zerdüş” ile beraber felsefesinin temel problemlerini belirlemektedir. O, “güç istemi” ile beraber “sürü insanı”, “üst insan”, “bengi dönüş” gibi kavramlar yoluyla insan anlayışını ortaya koymaktadır. Sürü insanının yalnızlık ve toplumsal dışlanma korkusu sürüde güvende hissetmesine neden olmaktadır; üst insanda trajik, farkındalıkla ortaya çıkan yeni değerler ortaya koyma özelliği hakimdir. Baykan’a (2008) göre Nietzsche güç istemini kullanmasına göre, yırtıcı hayvan, sürü insanı, özgür insan ve üst insan olmak üzere dört insan tipi ortaya koymaktadır. Yırtıcı hayvan, insanın fiziksel olarak güçlü, içgüdülerine ve arzularına bağlıdır. Ahlâk yapısı vardır ancak sürü insanının aksine toplumun düşünce ve baskılarından bağımsızdır. Güç gösterisinden kaçınmayan yırtıcı hayvan tipi insanın, mücadeleden kaçmayan cesur bir yapısı vardır.

Sürü insanıysa toplumsal kurallara, geleneklere ve düşüncelere bağlı, bireysellikten uzak insan tipidir. Nietzsche, sürü insanını, potansiyelini gerçekleştiremeyen birey olarak belirtmektedir. O, yaratıcılıktan ve yenilikten uzak topluma uyum sağlayan insandır. Bu insan tipinde bireysellikten çok toplumsallık ve topluma uyum öne çıkmakta, bir grubun parçası almak, onay almak, desteklenmek önem taşımaktadır. Çünkü topluluğun onu güvende tutacağı inancına sahiptir. Yırtıcı hayvanın aksine sürü insanının korkuları vardır. Topluma uyum sağlayabilmek için sürünün her bir üyesi birbiriyle neredeyse aynıdır.

Özgür insan ve üst insan ise bireyseldir. Özgür insan bağımsızdır. Sürü insanının aksine toplumun dayatma ve baskılarından uzak, ahlâkî yapıyı sorgulayan insan tipidir. Farkındalık mevcuttur, onay alma ihtiyacı taşımamaktadır. Hayattaki anlam arayışı gücün sebebidir. Başımıza gelen kötü şeyleri bir deneyim olarak algılayarak gelişimimize katkı sağlayacak bir araca dönüştürmek yani bengi dönüşü arzulamak, amor fatidir (Young, 2015, s.503). Amor fati düşüncesi, özgür insanla şekillenmektedir. Amor fati özgür insana, kaderini tüm olumsuzluklarıyla kabul ederek hayatı sevmeye ve özgürleşme fırsatı tanımaktadır. Üst insansa özgür insanın bir üst basamağı olarak yorumlanabilir. Özgür insan toplumun baskı ve dayatmalarından uzak, onay beklemeyen yapıya sahiptir ancak üst insan bu özelliklerle beraber gücü Nietzsche’ci isteme ile değerlendirerek değerler yaratabilecek ve toplumu etkileyebilecektir. Üst insan kaderini kabul etmeyle beraber gücün ve yaratıcılığın en üst düzeyde olması sebebiyle yeni değerler yaratarak hayatını şekillendirmekte ve böylece kendini bile aşmaktadır.

Öte yandan Dostoyevski romanları aracılığıyla insan doğası hakkında detaylı betimlemeler yapmaktadır. Ona göre insan iyi olduğu gibi kötü de olabilir, içinde umutsuzluk kadar umut da vardır. İnsanın hem idealist hem de doğası gereği temel güdülerini olduğunu düşünen

Dostoyevski düşüncesinde birkaç insan tipi kategorileştirilebilir. Bunlar; arzu ve içgüdülerine bağlı insan, topluma bağlı insan, yabancılaşmış insan ve mükemmele yakın insandır.

Arzu ve içgüdülerine bağlı insan tipi Dostoyevski romanlarında karakter bağlamında kendilerine yer bulmuştur. Hayvani güdülerle hareket eden, toplumun yargılamasına dair kaygı taşımayan, ahlâkî kurallara karşı çıkan fiziksel güçlerini kullanan karakterler bu insan tipi örnekleridir. “Karamazov Kardeşler” romanında yer alan Fyodor Pavloviç Karamazov karakteri, ahlâkî olarak çöküşte, şehvet düşkünü, arzularıyla hareket eden ve çocuklarına kötü davranan baba figürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Topluma bağlı insan tipi Dostoyevski romanlarında ağırlıklı olarak kurtarıcı olarak görülmektedir. Toplumun ahlâkî ve dini kurallarına bağlı kalan karakterlerin içsel çatışmaları olsa da toplumsallık onlar için ön plana çıkmaktadır. “Suç ve Ceza” romanından Sonya benzer özellikleri göstermektedir. O, yaşam tarzı topluma uygun olmayan, hatta dışlanan bir karakter olsa da inancına ve ahlâkına sıkı sıkıya bağlıdır. Topluma olan bağlılığını, yol gösterici, destekleyici, fedakâr yapısını hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Yabancılaşmış insansa içsel çatışmalar ve toplumla bağlarını koparan insan tipi olarak yansımaktadır. “Suç ve Ceza” romanındaki Raskolnikov ile “Karamazov Kardeşler” romanında ki Ivan ve Dmitri Karamazov toplumdaki, kısmen aile bağlarının zayıflamasından ya da kopuk olmasından ve insanlardan soyut yaşamaktadır. Onların dini sorgulamaları topluma uyum sağlayamama, adalet duygusunda zayıflama içsel çatışmayla beraber yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Yeraltı adamı bunun en büyük örneğidir. Suç ve Ceza’nın kahramanı Raskolnikov’un sorunu, yeraltı adamında olduğu gibi eksiksiz özgürlüğün sorunudur (Troyat, 2010, s.261). O, toplumdan büyük ölçüde kaçma eylemi göstermekte ve ağır şekilde karamsarlık ve başarısızlık hissi yaşamaktadır.

Mükemmele yakın insan, Dostoyevski’nin romanlarındaki “mükemmel” karakterler temiz, fedakâr, ahlâkî değerlere bağlı ve derin bir sevgiye sahip insanlardır. Ancak, Dostoyevski’nin neredeyse hiçbir romanında karakterlerin kolay bir hayatı olmamıştır. Düşüşlerle dolu, olumsuz olaylarla sıklıkla karşılaşan karakterlerin seçimleri önemli hâle gelmiştir. “Karamazov Kardeşler” romanındaki Aleksey-Alyoşa Karamazov karakteri bunun örneklerindendir. Dini bağlılık, ahlâkî temizlik, fedakârlık, yardımseverlik ve sadakat Alyoşa karakterini tanımlayan özelliklerdendir. O, zor durumda da olsa kendisini feda ederek diğer karakterleri koruyabilme ve kuvvetli olan inancıyla içsel temizliğiyle çevresindekilere rehberlik etmektedir.

Nietzsche ve Dostoyevski’deki insan tiplerine bakıldığında, Dostoyevski’nin bir yazar olmasıyla çeşitli insan tiplerine yer vermesi en büyük çeşitliliği olmuştur. Nietzsche’nin insan

tiplerinin her birini Dostoyevski’de de bulmak mümkündür. Her ne kadar sorgulamaları “özgürlük”, “güç”, “ahlâk”, “din”, “Tanrı” gibi benzer kavramlar üzerine olsa da sonuçta ulaştıkları nokta birbirinden farklıdır. Dostoyevski Tanrı ve inanç temelli yaklaşımı benimsemiş ve toplumla yaşayan karakterleri mükemmel ya da ideal olarak görürken; Nietzsche bireysel, özgür, yeni değerler oluşturup, toplumu değiştirebilecek insanı yüceltmektedir.

Sonuç itibarıyla, insan doğası konusunda Nietzsche ve Dostoyevski, psikolojik derinlik açısından aynı seviyede, fakat metafizik çıkarımlar açısından farklı yönlerde seyrederler. Nietzsche, insan doğasının nihai anlamını bu dünyada, insanın kendi yaratıcı eylemlerinde bulmaya çalışmaktadır. Dostoyevski ise insan doğasını aşkın bir planın parçası olarak görmekte ve insan ruhundaki boşluğun ancak Tanrı ile doldurulabileceğini düşünmektedir. Nietzsche’ye göre insan, Tanrı fikrini geride bırakıp kendi kaderini çizmelidir; Dostoyevski’ye göre insan, Tanrı’ya sırtını dönerse kendi doğasının kökünü kurutmuş olur. Yine de her ikisi de insanın içindeki cevheri ve tehlikeyi bilfiil ortaya koymuş; insanın “ruhunun karanlığı ve aydınlığı arasındaki mücadeleyi” eserlerinde sahnelemişlerdir. Bu yüzden birçok yorumcu, Nietzsche ve Dostoyevski’yi “kötülüğün psikologları” veya “ruhun kaşifleri” olarak anmaktadır (Steeves, 2018). Onların çizdiği insan portreleri, 20. yüzyıl psikoloji ve felsefesine de esin kaynağı olmuş; Freud’dan Camus’ye pek çok düşünür, bu iki ismin insan ruhuna dair teşhislerinden etkilenmiştir.

SONUÇ

Friedrich Nietzsche ve Fyodor Dostoyevski, iki ayrı disiplinin (felsefe ve roman sanatının) diliyle konuşsalar da insanlığın en kadim sorularında buluşan bir entelektüel ortaklığa sahiptir. Her ikisi de 19. yüzyılın çalkantılı ruh ikliminde, Tanrı’ya inanç sarsıldığında ahlâkın akıbeti, bireyin toplumdaki yeri, hayatın anlamı ve acının değeri, insan doğasının sınırları gibi problemlerle hesaplaşmışlardır. Onlar bu hesaplaşmayı yaparken, çağlarının yüzeyselliğine ve “modern ilerleme” anlatılarına meydan okumuş; düşüncelerini derinleştirmişlerdir. Son tahlilde, ortak soruları paylaşıp zıt cevaplar üretmeleri, onların fikirlerindeki trajik ve yaratıcı gerilimi doğurmuştur.

Dostoyevski düşünür olmasının yanı sıra edebi kişiliğiyle bir eserinde birbirinden farklı düşünen pek çok karaktere yer vermiştir. “Karamazov Kardeşler” romanında kardeşlerin birbirinden çok farklı özelliklere sahip olması bunun en temel örneğidir. Bu karakterler üzerinden Dostoyevski’nin farklı bakış açılarını gözlemlemekle beraber hangisinin Dostoyevski’nin asıl düşüncesi olduğunun tespiti zordur. Bazı karakterlerinde Dostoyevski’nin gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinin yansımaları görülmekteyken, Dostoyevski’nin

düşüncelerini söylettiği karakterleri yaşatmakta ısrarcı olduğu ve sonu Tanrı'ya dönüşle manevi dinginlikle tamamlamasından çıkarılabilmektedir. Onun için ebedi ve mutlu son Tanrı'ya dönüşle gerçekleşmektedir.

Dostoyevski'nin Hristiyanlık ve manevi değerlere yaklaşımları güçlü bir şekilde kendisini göstermektedir. O, karakter gelişimlerinde yabancılaşmayla beraber içsel ruhani çöküşten Tanrı aracılığıyla kurtuluşuna sıklıkla yer vermektedir. Nietzsche ise "Tanrı öldü" sözüyle geleneksel tüm ahlâkî değerleri reddetmektedir. O, Hristiyanlığın çöküşüyle beraber geleneksel ahlâkın da çöktüğünü vurgulamaktadır. Bundan dolayı üst insan kendi değerlerini yaratacak, ahlâkın ötesine geçecek ve özgürleşecektir. Raskolnikov ve Nietzsche'nin üst insanı benzer ihtiyaçlara ve arayışlara sahip olsa da Raskolnikov'un sonunda tekrar Tanrı'ya dönmektedir. Bu da Nietzsche'nin "Tanrı Öldü" anlayışıyla yeni değerler yaratan üst insanın az sayıda karşımıza çıkabileceği ve üst insan olma yolunda Raskolnikov'un bu süreci tamamlayamayanlardan olduğu söylenebilmektedir.

Dostoyevski ve Nietzsche'nin bakış açılarına bakıldığında en yüksek farklılığın toplum ve bireysellik yaklaşımında olduğu görülmektedir. Dostoyevski aşırı bireyselliğin yabancılaşmayla, insanın kendisinden uzaklaşmasına yol açmasını ve insanın içsel bunalımlarını eserlerinde derinlikle işlemektedir. Ancak bu süreçte eserlerindeki kahramanlar toplumsal baskılarla karşılaşmış ve bu baskıya karşı çıkmıştır. Nietzsche ise bireyin tamamen özgürlüğünü sağlayabilmesi için toplumsal yapı ve gelenekleri reddetmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre din, aile, devlet toplumsal normları oluşturan tüm yapılar özgürlüğü ve bireysel gelişimi engellemektedir. Güç istenci bireyi toplumdan ayırdığından bu arayışı tetiklemektedir. Bu süreçte insan yalnız kalacaktır ama bu yalnızlık sonucunda kendisini gerçekleştirebilecektir. Nietzsche, bireyi tüm değerlerin mihenk taşı yaparak radikal bir bireysellik savunmakta ve Tanrı'nın yokluğunu insanlığın özgürlüğü için bir fırsata çevirmektedir. Dostoyevski ise bireyin ancak Tanrı'ya yönelerek ve diğer insanlara sevgiyle bağlanarak anlam bulabileceğini, aksi halde bireyciliğin insanı uçurumun eşiğine getireceğini göstermektedir. Nietzsche, insanın kendi kaderini çizecek gücü kendinde bulmasını isterken; Dostoyevski, insanın kendi kendine yetmeye kalkmasının felakete yol açacağını, bu yüzden ilahi rehberliğe muhtaç olduğunu vurgulamaktadır.

Dostoyevski ve Nietzsche'de ortak görülen temalardan biri de insan doğasıdır. İçsel çatışmalar ve karşıtlıklara sahip olan insan doğası karmaşıktır. Nietzsche'de insan kendi değerlerini yaratmayı amaçlayan bireyin yalnızlığını ve yaratıcılığın gücünü desteklemektedir.

Dostoyevski’de ise içsel çatışmalardan ve yalnızlıktan kurtulmak gerekmektedir. Bu açıdan manevi dönüşün ve dinginlik yine Tanrı aracılığıyla olacaktır.

Ayrıca, her iki düşünür edebi üslup ve ifade biçimleri bakımından da farklılaşmaktadır. Nietzsche aforizmalar, denemeler ve diyalektik pasajlarla kendi sesini doğrudan duyururken; Dostoyevski çok sesli romanlarında farklı karakterlere kendi ideolojilerini söyletmektedir. Yine de bu biçimsel fark, özdeki tartışmayı daha da zenginleştirmektedir. Sonuç olarak, Nietzsche ve Dostoyevski’nin felsefi ve edebi ortaklıkları, onları bir tür karşıtlık içinde tamamlama ilişkisine sokmakta ve biri olmadan diğerrinin fikirleri tam anlaşılamayacak bir diyalog oluşmaktadır. Günümüzde de insanlığın yüzleştiği anlam boşluğu, ahlâki bunalım ve kimlik arayışı gibi meselelerde, bu iki büyük düşünürün tezleri ve antitezleri canlılığını korumaktadır. Onların eserleri bize büyük sorular zamanla eskimeyeceğini ve bu sorular karşısında birden fazla doğrultuda düşünmek gerektiğini öğretmektedir. Nietzsche ve Dostoyevski, farklı yönler baksalar da aynı uçurumun derinliğini ölçmüşlerdir. Nietzsche’nin dinamiti patlatan sesiyle; Dostoyevski’nin dua eden sesiyle, modern insanın trajedisini ve umudunu anlamamız için iki uç noktayı oluşturmaktadır. Biri bize isyan ederek anlam aramayı, diğeri inanarak ıstırapı aşmayı telkin etmektedir. İkisinin mirası birlikte okunduğunda, insanın hem yıkıcı hem yapıcı kudretine dair daha kapsamlı ve derinlikli bir kavrayışa ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak Nietzsche ve Dostoyevski, Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine iki zıt kutup gibi dursalar da aralarındaki gerilimli ortaklık tam da modern insanın içinde bulunduğu ikilemleri yansıtmaktadır. Bu ikilemlerin çözümü belki de ne tam Nietzsche’ci bir üst insanda ne de sadece Dostoyevski’ci bir azizde yatmaktadır fakat onların diyaloglarını okumak, bizlere kendi varoluş sorularımızda zihin açıcı bir rehberlik sunmaktadır. Dolayısıyla, bu iki dâhinin fikirlerini yan yana koyup karşılaştırmak hem edebiyat hem felsefe için verimli bir entelektüel çaba olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Baykan, F. (2000). *Nietzsche’nin felsefesi*. Kaknüs Yayınları. (Orijinal basım tarihi 2000).
- Brown, V. (2021). Dostoevsky and Nietzsche: freedom or Christ? *Catholic University of America Undergraduate Journal*, 7. <https://sites.google.com/cua.edu/inventio/read/volume-7/dostoevsky-and-nietzsche>
- Çakar, A. M. (2021). Rus edebiyatında gereksiz insan tipi ve nihilizm. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(16), 475-496.
- Damar, H. (2024). *Nietzsche’de insan ve ahlâk anlayışı*. (Tez no: 855901) [Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane]. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi.

- Dedeoğlu, M. M. (2012). *Ahlaka isyan*. Altınpost Yayınları.
- Deleuze, G. (2021). *Nietzsche* (İ. Karadağ, Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinal basım 1962).
- Demirhan, A. (2002). *Nietzsche ve din* (A. Demirhan, Çev. & Der.). Gelenek Yayıncılık. (Orijinal basım tarihi 2002).
- Dostoyevski, F. (2024). *Karamazov kardeşler* (N. Y. Taluy, Çev.; 34 bs.). Kültür Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1880).
- Dostoyevski, F. M. (2007). *Suç ve ceza* (M. Beyhan, Çev.; 2. bs.). İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1866).
- Dostoyevski, F. M. (2009). *Bir yazarın günlüğü* (K. Yükseler, Çev.; 2. bs.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1873).
- Dostoyevsky, F. M. (1917). *Letters of Fyodor Michailovitch Dostoyevsky to his family and friends* (Çev. E. C. Mayne). Chatto & Windus. <https://archive.org/details/lettersoffyodorm00dostiala/page/n19/mode/2up> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Gökkaya, K., & Yeşilbursa, C. C. (2008). *Yeni ve yakın çağ tarihi*. Siyasal Yayınları.
- Jahn, G. R. (1981). The image of the railroad in Anna Karenina. *The Slavic and East European Journal*, 25(2), 1–10. <https://doi.org/10.2307/307952>
- Johnson-Stepenberg, M. (2019). *Against nihilism: Nietzsche meets Dostoevsky*. Black Rose Books. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781551646787_A45396026/preview-9781551646787_A45396026.pdf (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2025).
- Love, J., & Metzger, J. (Eds.). (2016). *Nietzsche and Dostoevsky: Philosophy, morality, tragedy*. Northwestern University Press.
- Ludovici, A. M. (1914). Translator's preface. In O. Levy (Ed.), *The will to power: An attempted transvaluation of all values* (Vol. 14, Trans. T. N. Foulis). Chatto & Windus.
- Marullo, T. G. (2016). *Fyodor Dostoevsky—in the beginning (1821–1845): A life in letters, memoirs, and criticism*. Northern Illinois University Press.
- Mee, A., Hammerton, J. A., & Innes, A. D. (1907). *Harmsworth history of the world* (Vol. 7). Carmelite House. <https://archive.org/details/harmsworthhistor07mee> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Morson, G. S. (2025). *Political activity and arrest of Fyodor Dostoyevsky*. In Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Fyodor-Dostoyevsky/Political-activity-and-arrest> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).

- Nietzsche, F. (2010). *Ahlâkın soykütüğü* (A. İnam, Çev.; 2.bs.). Gündoğan Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1887).
- Nietzsche, F. (2019). *Böyle söyledi Zerdüşt* (M. Tüzel, Çev.; 17.bs.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Petrov, K. (2019). ‘Strike out, right and left!’: a conceptual-historical analysis of 1860s Russian nihilism and its notion of negation. *Stud East Eur Thought*, 71, 73–97
<https://doi.org/10.1007/s11212-019-09319-4>
- Prideaux, S. (2018, 6 Ekim). Far right, misogynist, humourless? Why Nietzsche is misunderstood. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/books/2018/oct/06/exploding-nietzsche-myths-need-dynamiting> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Safranski, R. (2002). *Nietzsche: A philosophical biography* (Trans. S. Frisch). W. W. Norton & Company. (First published in 2000).
- Şahin, E. C. (2024). *Nietzsche’de insan ve toplum* (tez no: 906456) [Pamukkale Üniversitesi, Pamukkale]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Sander, O. (2008). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918’e* (B. Büyükkal & S. M. Tura, Çev.; 17. bs.). İmge Kitabevi. (Orijinal basım tarihi 1989).
- Sevinç, A. (2007). *Friedrich Wilhelm Nietzsche’nin ahlâk görüşü* (tez no: 211383) [Selçuk Üniversitesi, Konya]. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Steeves, R. J. (2018). Psychologists of evil: Nietzsche and Dostoevsky on the darkness of the soul. <https://voegelinview.com/psychologists-evil-nietzsche-dostoevsky-darkness-soul/#:~:text=,mind%20between%20good%20and%20evil> (Erişim Tarihi: 26.07.2025).
- Stevens, T. S. (2021). Darwin and religious thought. *One Book One Northwestern: The Reluctant Mr. Darwin (essays)*. <https://www.northwestern.edu/onebook/the-reluctant-mr-darwin/essays/darwin-religion.html> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Strauss, L. (2014). *Nietzsche’s beyond good and evil: A course offered in 1971–1972, St. John’s College, Annapolis, Maryland* (M. Blitz, Ed.; ders deşifre metni). Leo Strauss Center, University of Chicago. <https://wslamp70.s3.amazonaws.com/leostrauss/s3fs-public/Nietzsche%27s%20Beyond%20Good%20and%20Evil.pdf> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Troyat, H. (2010). *Dostoyevski* (L. Gürsel, Çev.; 2. bs.). İletişim Yayınları.

- Türkan, M. (2022). Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözüne arka pencereden bakmak: Sevgi dolu bir Tanrı arayışı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 527-545. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1130269>
- Wicks, R. (2022). Nietzsche's life and works. In E. N. Zalta (Ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 ed.). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/nietzsche-life-works/> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Young, J. (2015). *Nietzsche* (B. O. Doğan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal basım tarihi 2010).